

Anadolu Hac Güzergâhı: Antakya Menzili

Anatolia Pilgrimage Route: The Range of Antioch

Esra DOĞAN TURAY *

Öz

Türkiye'nin inanç varlığı içerisinde önemli turizm merkezlerinden biri olan Antakya, 2300 yıllık geçmişi ile Anadolu'yu açık denizlere ve Orta doğu inanç sahalarına bağlayan bir kavşak noktasıdır. Dört asır (1516-1918) Osmanlı hâkimiyetindeki Halep vilayeti merkez sancağına bağlı bir kaza olarak kalan Antakya, bugün Payas, Belen, Bakras, İskenderun ilçeleriyle beraber geçmişte hac güzergâhlarının birer menziliydi. Osmanlı hac yolculuklarının ilk elden kaynakları olan menâzilnamelerde bu şehir ve kasabalar hakkında verilen çeşitli nitelikteki bilgiler, aynı zamanda dönemin tarihine de ışık tutar. Antakya ve etraf menzillerinin “Menâzilnameler” bazında inceleneceği bu makale ile Türk hacıların bölgeyi nasıl algıladığına dair bir fikir verilmesi hedeflenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Hac Yolları, Antakya Menzilleri, Hac Kervanları, Payas, Bakras, Belen, İskenderun.

Abstract

Antioch is considered to be one of the most eminent tourist destinations of Turkey. Antioch is geographically very well connected and lies at the strategic junction that connects Anatolia to the Marmara Sea and thus connecting People of orthogonal faiths with the people of Middle East ever past 2300 years.

It also connected the faiths of central sanjak of Aleppo province during Ottoman domination for four centuries (1516-1918). Today it is considered as a menzil (range), which is located on the pilgrimage route of Payas, Belen, Bakras, Alexandretta counties. In the light of ‘menâzilname’s, the aim of this article is to provide how Turkish pilgrims perceived the vitality of area in those period through critical synthesis of various domains of Antioch and surrounding menzils.

Key Words: Pilgrimage routes, Antioch ranges, Hajj Caravans, Payas, Bakras, Belen, Alexandretta.

* Yrd. Doç. Dr. Mardin Artuklu Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü.
esra_dogan@hotmail.com

Giriş

Osmanlı Devleti sınırları içinde yer alan Suriye, Ürdün ve Suudi Arabistan'a uzanan İstanbul-Mekke resmi hac güzergâhının bir durağı da Antakya'dır. Pek az bilinen bu özelliği ile müstesna bir yere sahip olan şehir ve ilçelerinde yüzlerce yıl konaklayan hacılara ait hatıralar bugün bile yerli halk tarafından dillendirilir. Türk-İslam medeniyetinin inşasında büyük payı bulunan ve İslam coğrafyasını dinî, iktisadî, kültürel ve siyasi anlamda birbirine bağlayan ve taşıyan hac yolları, üzerindeki mezkur konaklama yerleri ile bu muazzam mirası fiili olarak temsil eden bir şehrimizdir. Şehirde geçmişte güzâr eden hacılar hiç şüphesiz Osmanlı tarihinde yaya ve binekle yapılan ve aylarca süren bu zahmeti yolculuklara katılarak haccın tüm dinlerdeki hedefine yani meşakkat içinde kutsala ulaşma vazifesine bugünün insanından daha yakındılar. Bugün dini turizm içersinde yer alan, Türkiye'de akademik araştırmalarda oldukça az bahsedilen hac yolculukları, genel olarak İslam tarihi boyunca farklı coğrafyalarda bulunan hacı adaylarının Şam, Mısır, Aden, Amman, Lahsa, Basra ve Bağdat gibi merkezlerde (Sabri Paşa, 1306: 29) toplanarak kabilelerle kutsal topraklara doğru gerçekleştirmiş oldukları seyahatlerdi.

Bu çalışmada mezkur hac yolu güzergâhının önemli menzillerinden biri olan Antakya şehri ve etraf ilçelerine hacıların gözüyle bakılacak, Anadolu sağ kolu güzergâhındaki menziller içinde sadece Antakya ve etraf menziller üzerinde durulacak, menzillerle oldukça az tanınan ve şehir tarihi araştırmalarında kaynak olan hac seyahatnameleri/Menzilnameler ışığında incelenecektir. Bununla hedeflenen Antakya ve etraf ilçelerin tarihlerine dair farklı bilgilere ulaşmak, menzilleri dönemin şahitleri olan hacıların hatıratlarından okumaktır. Anadolu hac güzergâhında Konya Menzilleri (Doğan, 2012: 262; Çetin, 2007: 297), Üsküdar Menzili (Gürdoğan, 2004: 243), Adana Menzili (Güneş Y, 2015: 58) ve yine bu yolun devamı sayılan Şam-Mekke Menzilleri içinde Ürdün Menzilleri (Güler, 2016: 704) daha önceden çalışılmış olup bunların dışındaki çalışmalar daha çok yolun genel tanıtımına dair çalışmalardır. (Sak-Çetin, 2005: 199) Bu makale Antakya ve etraf menzilleri ile ilgili yapılan ilk çalışmadır. Belirtilen menzil çalışmaları gibi güzergâhtaki tüm menzillerin önemine ve her birinin benzeri çalışılmaları tanıtılma ihtiyacına yönelik bir adımdır.

1. Osmanlı Devleti ve Hac Güzergâhları

Osmanlı devletinin Mısır'a hâkim olmasıyla beraber (1516) her sene belirli tarihlerde İstanbul Üsküdar'dan çıkan hacılar Anadolu'nun ticari, siyasi, dini ve benzer amaçla kullanılan kral yolunu takip ederek Şam'a ulaşırdı. Başta Balkanlar olmak üzere Rumeli, Orta Asya ve Karadeniz'in kuzey yakasındaki limanlardan gemilerle gelen İdil-Ural ve Kafkasyalı hacı adaylarıyla beraber kendilerini İstanbul-Şam-Hicaz yolundan kutsal topraklara götürecek kervanlara ilhak olurlardı.

Her yıl recep ayının yirmi beşinde Üsküdar'dan hareket eden hacılar, rabî'ulahir'in 20. gününde 265 gün sonra tekrar Üsküdar'a dönerlerdi. Üsküdar'la Şam arasında 37 menzil, Şam ve Mekke arasında 39 menzil mevcuttu. İstanbul'dan Şam'a 265 saatte, Şam'dan Mekke'ye 336 saatte gidilirdi. 409 saat de Mekke ve Arafat'ta ikamet edilir, toplamda 802 saat bu ibadet için yeterli olurdu (Mehmet Edip, [yz.] 408: 43a).

Anadolu sağ kolu güzergâhından Şam ve Mekke'ye yapılacak bu uzun ve zahmetli yolculukta kimseye zarar gelmemesi için “Müslümanların halifesi ve Harameyn hizmetçisi” lakabını alan Osmanlı padişahları azami gayret gösterirlerdi. Hacıların dinlenerek ikamet ettikleri yerlere “menzil” denilirdi. İstanbul'dan yola çıkacak hacılar Üsküdar menziline Kartal, Gebze, Hersek, Derbend, İznik, Lefke, Vezirhan, Söğüt'e uğrayarak Eskişehir'de “oturak” eyleyerek dinlenir, Seyyidgazi, Hüsrevpaşa, Bayat, Bolvadin, İshaklı, Akşehir, Iğın'dan sonra ikinci oturak olan Konya'ya varırlardı. İsmil Karapınar menziline sonra Katırcı oturağı olarak bilinen Ereğli'de bir gün eyleşen hacılar buradan Ulukışlak, Çiftehan, Ramazanoğlu yaylası ve Çakıt'a giderek Adana'ya ulaşır, bir gün oturak eyledikten sonra Misis, Kurtkulağı, Payas, Belen ve Bakras menzillerinden sonra Antakya'ya ulaşırldı. (Çağlar, 2008: 52)

Antakya, Eskişehir, Konya, Adana menzilleri gibi hacıların bir gün ile üç gün arasında dinlendiği “oturak” menzillerinden biri idi. Bu sebeple ayrı bir öneme sahipti. Hacıların genellikle Antakya'da bir gün oturaktan sonra, günümüzde Suriye sınırları içerisinde kalan Zambakiyye'ye geçerek buradan Şuur menziline ulaşırldı. Akabinde Mudik, Hama menzillerine gelen hacıların buraya bir gün oturak eyledikten sonra Humus, İki Kapulu, Nebek, Kuteyfe menzillerini kat ettikten sonra nihayet Şam'a ulaşırldı. Bu şehirde on beş gün menzil eyleyir, Kahire yolu ile gelen kervanlarla Irak ve İrandan münferiden gelen hacıların beklenirdi. Şam'dan yola çıkan kervanlar kırk üç menzilde Mekke'ye gelir, yolda Muzeyrip, Zerka, Maan, Medayin gibi belli başlı menzillerde oturak eyleyerek Medine'ye varırlardı. Medine'de üç gün oturaktan sonra Mekke'ye ulaşırldı. (Atalar, 1999: 131)

Osmanlı Devleti, hac mevsimi öncesinde hacıların yoğun olarak kullandığı bu güzergâhlardaki menzil külliyesi, kervansaraylar, cami, han, imaret, hamam, çeşme, kale, derbent gibi birçok eserin bakım ve onarımını mütemediyen yapardı. Ayrıca devlet ek hizmetlerle güzergâhtaki eserlerin ayakta tutulmasına büyük çaba sarf ederdi. (Özkaya, 1980: 213) Bunu yollardaki devlet ricali ve hayır sahiplerince yapılan menzil külliyesinin sayı çokluğundan, özellikle de düzenli aralıklarla bu eserlere yapılan imar çalışmaları sayesinde günümüze kadar ulaşabilmelerinden anlamaktayız. (Çolak, 2003: 89)

Hacıların hizmetlerine sunulan bu güzergâhlarda adeta askeri bir disiplinle yol alır, Şam'a kadar at, katır, merkep, Şam'dan sonra da deve ve katır sırtında yol alırlardı. Buradan itibaren gündüz 3 ila 6 fersah (6 ila 12 saat) gidilen yolda emniyetlerinin sağlanması için küçük kafileler büyük kafilelere tebdil olurdu. Hacıların birçok noktada protokolle karşılanarak bir menzilden diğerine güvenle geçirilirdi. Nitekim devletin her yıl düzenli olarak Mekke ve Medine fukaralarına gönderdiği *Surreyi* taşıyan bu kervanlar, Üsküdar'dan hareket ederek Hersek menziline devlet yetkililerince karşılanır, buradan korumalar eşliğinde Akşehir'e ulaştırılır ve ardından da kafele Sancakbeyi tarafından Konya Beylerbeyi'ne emanet edilirdi. Aynı özenle teslim alınan kafele Adana Beylerbeyi'ne ulaştırılır, Antakya'ya gelen hacıların Adana Beylerbeyi korumasında Hama Beylerbeyi'ne teslim edilirdi. Burada kervanı koruma görevi Şam valisine tevdi edilerek Surre'yi taşıyan kervanlar en son Mekke Emiri'ne teslim edilirdi. (Atalar, 1999: 125)

Antakya ve etraf menzillerinde hacılar çeşitli şekilde oturak eyler, sayılarına göre bu menzillerde bir düzen alırlardı. Şehirdeki kervansaray, han, cami, kervansarayların yeterli gelmemesi durumunda halkın evleri, kahvehaneler gibi yerlerde de konaklayan hacılar bu imkânların olmadığı etraf menzillerde ise daha çok kurulan çadırlarda kalırlardı. Hacılardan sorumlu “Hac Emirleri” güzergâh üzerinde nehir, çay, su kuyusu ve havuz yanları olarak belirledikleri menzillerde içme yıkanma ve abdest gibi temel ihtiyaçların karşılanması için ordugâh kurarlardı. Bu görevlerini yerel hâkimlerin yardımıyla yerine getirirlerdi. Anadolu güzergâhında hacılar su sıkıntısı yaşamazlar; fakat Şam menzilinden itibaren bu durum değişir, su sıkıntısı başlar ve hatta yolculuğun menzillerindeki asıl belirleyici su olurdu. (Faruki, 1995: 34)

Antakya ve etraf menziller hacıların emniyetli bir biçimde konaklamasına imkân veren yerlerdi. Bu menziller kabilelerin iâşe alışveriş ve ibadetleri için münasip mekânlardı. Antakya’ya gelen hacılar kurulan pazarlarda her türlü ihtiyaçlarını temin etmekteydi. Nakil araçlarının temini, at, katır, deve gibi hayvanların kiralanması, güzergâh boyu yiyecek ve içecek temini gibi ihtiyaçlar her ne kadar hacıların kendi uhdelerinde ise de devlet bir taraftan kervana eşlik eden asker ve memurları bu işe muvazzaf kılıp, diğer taraftan da hacıların su ve yiyeceklerini kamusal kaynaklardan sağlamakla hacıların bu yükü hafifletilirdi. Enderunlu iki Sakabaşı Üsküdar’dan itibaren hacıların su ihtiyacı için tayin edilirdi. (Sak-Çetin, 2004: 210) Devlet, Antakya hâkimlerini de bu hizmete tabi tutar, buna karşılık kendilerini vergiden muaf ederdi. (Tekin, 2000: 44) Bu yolculuklarda konaklarda yoksullar için özel çadırlar kurulur, padişahın ihsanı olarak her gün sıcak yemek dağıtılırdı. (Armağan, 2000: 18)

2. Hac Güzergâhında Antakya ve Etraf Menziller

Osmanlı Devletinin İstanbul-Mekke resmi hac yolu güzergâhında 28. menzil Payas, 29. menzil Belen, 30. menzil Antakya idi. Bu menziller, üzerinde buldukları idari birimin adı ile anılmaktaydı. Menziller Haleb vilayetine bağlıydı. (Çaka, 1998: 190) Surre alayı ve kabileler burada yerel hâkimlerin sorumluluğunda misafir edilir, Hac mevsimi boyunca bölgenin ileri gelenleri tarafından karşılanır ve ağırlanırdı.

Adana Beylerbeyi korumasındaki hacılar 17-18. yüzyıllarda Antakya ve çevre menzillerine geldiklerinde konar-göçer Türkmen aşiretlerinin iskânı sonucu oluşturulan ilçelerde konaklarırdı. Bu ilçelerden biri bazı menâzillerde menzil olarak geçen Hassa kasabası idi. Kasabanın kurulduğu dönemdeki yerleşim yeri Hacılar köyü olarak gösterilmekte, bu ismin verilmesi ile ilgili çeşitli rivayetler anlatılmaktadır. İlçenin güneybatısına 10 km. mesafede bulunuan Hacılar Köyü ile alakalı olarak anlatılan hikâyeye göre; Kayseri’den Hicaz’a giden üç aile bu yöreye gelmiş, aile reislerinden biri rüyasında buradan itibaren yola devam etmemeleri gerektiğini görmüş, hac ibadetlerinin bu şekilde de kabul olunacağı kendisine söylenmiş, bunun üzerine, isimleri *Kocalar*, *Kocacıklar* ve *Kocamanlılar* olan bu üç aile hac yoluna devam etmeyerek buraya yerleşmiş ve köyün ismini de “Hacılar” olarak koymuşlardır. Fakat bu efsanenin aksine, tarihi bilgiler bize, köye 1533 yılından sonra bölgeye Maraş’tan gelen Hacı ve Varsak gibi Avşar Türklerinin yerleştiği, ismini de bu Türkmenlerden aldığını söyler. (Tekin, 2000: 40) Hacıların Hassa menzili dışında konakladığı

Antakya menzilleri Payas, Belen, Bakras ve İskenderun, menâzilnamelerde oldukça geniş bir şekilde anlatılmaktadır.

3. Menâzilnameler’de Antakya ve Etraf Menziller

Osmanlı Türklerince yazılan ve *menâzil-i hac*, *merahil-î Mekke*, *menâzilnâme* adlarıyla anılan manzum ve mensur hac seyahatnameleri, daha çok 18-19. yüzyıllarda kaleme alınmış, kısa ve öz eserler olarak günümüze pek azı ulaşmıştır. Bu kısa hac hatıra türleri, seyahatnameler arasında müstesna bir yere sahiptir. Tarihi coğrafya ilminin kayıp halkaları olan Hac Menâzilleri maalesef henüz literatürde hak ettiği yeri alamamıştır. Eserler şehirlere yapılan atıf ve rivayetler, menzillerle ilgili anlatılan hikâyeler, şehir halkının gelenek görenek ve inanışları ve hacılara karşı tutumları şehir tarihçiliği ve halk bilimi ile alakalı oldukça hususi konuları ihtiva eder.

Menâzilnamelerin en belirgin özelliği, yolculuğun daha çok dini amacını vurgulayan, hacı adayına kısa ama faydalı ve genel bilgiler veren, sadece seyahat hatıraları olmayan eserler olmalarıdır. Menzil adlarının belirtildiği, iki menzil arasında zaman hesaplamalarının titizlikle yapıldığı, bu hesaplamaların bazen namaz saatlerine göre tayin edildiği bu muhtasar eserlerde gereksiz ve maksadı dışında bilgi bulunmaz. Zira bu durumda yollar, şehirler, ikametgahlar, yeme içme vaziyeti gibi bilgilerde eksiklik yahut hata olması durumunda, çok uzun mesafeler kat edip Harameyn’e ulaşan fakat arefe gününe yetişemeyen hacılar mağdur olarak, hac ibadetlerini yerine getiremeyeceklerdir. Böylece bütün bir yıl Mekke-Medin’e ikamete mecbur olacak, bir sonraki hac mevsimini beklemekten başka yol bulamayacaklardır. İşte bu titizlikle yazılan menâzilnamelerle ilgili araştırmamızda Türkiye yazma kütüphanelerinde 17-19. yüzyıllarda kaleme alınmış yirmi dokuz esere rastladık. Bunların on dördünden dokuzu Antakya ve etraf menzillerini ayrıntılı bir şekilde anlatırken, dördünün de menzilleri daha kısa bir şekilde ele aldıklarını gördük.

Tarihi sırayı gözeterek Antakya ve etraf menzilleri ile ilgili menâzillerdeki tüm bilgileri önemine binaen vereceğimiz bu bölümde ilk eser, *Menâsik-i Mesâlik* (Hibrî, [yz.] 104: 99a-100a) adıyla anılan ve dönemin âlimlerinden müderris Abdurrahman bin Hasan Hibrî Edirnevi (ö. 1012-1069)’ye ait olan eserdir. Bu hatırat yazarın 1041/1631 yılının Recep ayındaki hac yolculuğunu anlatır. Yolculuğuna Edirne’den başlayan müellifin bu eseri Kasımpaşalı Kâtip Ahmet Çelebi tarafından 1088/1677 yılında kaleme alınmıştır. (Hibrî, [yz.] 104: 99a)

Müellif eserinde Kurt Kulağı adlı köyden Antakya menziline devam eden yolda altı saat ilerledikten sonra hacıların Misişe ulaştığını, buradan da kendi çabasıyla Payas’ı adeta küçük bir şehir haline getiren Sokullu Mehmet Paşa’nın (ö. 987/1579) eseri Mehmet Paşa Hanı’nda (Orhonlu, 1967: 27) kaldıklarını nakleder. Eserde zikredilenlere göre Payas namı kasabayla Kurt Kulağı arası on bir saat olup, Hacıların Akdeniz sahilinde küçük bir kasaba olan bu yere indikleri, suyu ve havası çok kötü olan bu mevkide Mehmet Paşa’nın yaptırdığı bir câmi ve bir de muhkem kalenin bulunduğu zikredilir. Ayrıca Kurtkulağı ve Payas arasında Kırkkilit denilen çok tehlikeli ve sarp bir geçitle, Dil çayı denilen şiddetli akan bir nehrin olduğundan bahsedilir. Kırkkilit denilen geçidi geçtikten sonra deniz kenarında bir düzlükte

kurulmuş İskenderun ismiyle maruf bir köye gelindiği, Payas menzili ile buranın arasının altı saat olduğu, yakınlıkta bir çayıra hacıların çadır kurdukları, İskenderun köyünün Halep'in iskelesi olduğu, halkının (Hibrî, [yz.] 104: 99b) Frenklerden müteşekkil olduğu, buranın dış tarafında Nasuh Paşa'nın bir kale bina ettirdiği, fakat o tarihe kadar bitirmeye muvaffak olamadığı, buranın deniz kenarındaki yüce bir dağın eteğine kurulmuş şirince bir köy olduğu eserde zikredilen diğer bilgiler arasındadır. Bu menzilden sonra eserde bazılarının Cebel-i Bakras dediği ve 1526 yılında Osmanlı Devleti'nin fethettiği Bakras Beli denilen büyük dağın yukarısında hacıların nüzul ettikleri bildirilirken, burası ile İskenderun arasında beş saatlik bir mesafenin olduğu, fakat buranın asıl isminin Belen köyü olduğu, Bakras denilen yerin ise bu dağ yolundan daha ileride bir köy olduğu, hacıların bu yeri karıştırdıkları, Bakras belinin daha çok köyün yakınlarında bir yer olduğu için bu adla anıldığı zikredilir. Müellif burada Sultan Süleyman Han'ın bir câmisi, hanı ve hamamının bulunduğu, hacıların burada istirahat ettiklerini ve sularının bol aktığını belirtir. Bilindiği üzere Kanuni Sultan Süleyman, İran'a yapmış olduğu birinci seferi dönüşünde buraya uğramış, 1536 yılının aralık ayının beşinci günü Antakya'ya giriş yapmış, burada bir gece kaldıktan sonra İstanbul'a dönmüş, dönüşte İskenderun üzerinden Adana istikametine devam etmiştir. (Tekin, 2000: 47)

Buranın yolunu Yeniçeri kâtipliğinden azl edilen ve 1040/1630 da vefat eden Malkoç Efendi'nin yaptırdığı, yakınlardaki tehlikeli geçit yolunu düzelttirip buraya korkuluk diktirdiğini zikreder. Bu menzilden ilerledikten sonra gerisinin Halep yolu olacağı, Bakras belinden ayrıldıktan sonra kendisinin hacıların kullandığı diğer bir güzergâh olan Halep tarafına yöneldiğini, buradan halk arasında Amik Ovası ismiyle meşhur olan (Hibrî, [yz.] 104: 100a) Merc-i Dabık adlı büyük bir ova üzerine 1516'da Mercidabık'ta yapılan Osmanlı-Memluk savaşını Osmanlılar kazanmış, Yavuz Sultan Selim Halep'e girmiş, ardından Antakya ve çevresini ele geçirmiştir. Hacıların burada vaki olan Murad Paşa Köprüsü'ne geldiklerini Bakras ile köprü arasında on saatlik bir yol olduğunu, köprüye yakın bir çayıra hacıların konakladıklarını ifade eder. Bu köprünün Merhum Sultan Ahmet Han zamanında (1603-1617) vezir-i azam iken vefat eden Murat Paşa'nın eseri olduğunu, kendisinin bu köprüyü Halep'i almaya yeltenen Celali isyancılarının başı Canpolatoğlu ile 1016/1607 yılında tam da bu düzlükte savaştığı günlerde yaptırdığını zikreder.

Müellif hacıların Murat Paşa köprüsünden sonra sekiz saatlik bir mesafede Nehr-i Afrin namı ile anılan bir akarsu kenarına indiklerini ve suyun kenarına çadırların kurulduğunu bildirir. Müellif buradan sonra genellikle hacıların gittiği Halefler menzil yolunu terk etmiş, taş ve kayalık bir yolu seçerek harab olmuş bir kilisenin yanından geçerek Nehr-i Afrin ile arası altı saatlik bir yoldan Beşağaç adlı mekânda konaklamıştır.¹

Antakya ve etraf menzilleri ile ilgili ikinci eser *Menâzil'ül Hac ve Tuhfet'ül Huccac* adlı Amasyalı divan katibi Hacı Ali Beğ tarafından yazılmıştır. Risale on dokuz yapraktan oluşan bir müellif nüshasıdır. Hacı Ali Bey, hac yolculuğunu

¹ Bu menzilin adı, menâzilnameler içinde sadece Lala İsmail No.104, vr. 99âda geçer.

1057/1644 yılında gerçekleştirmiştir. Yolculuğun gerçekleştiği ve eserin kaleme alındığı dönemde meşhur seyyah Evliya Çelebi henüz Osmanlı coğrafyasını gezmeye başlamamıştır. Fakat müellifin yolculuğuna en yakın yazılan hac seyahati, yazardan yirmi yedi yıl sonra 1082/1671 yılında gerçekleşecek ve Kahire'den başlayacak olan Evliya Çelebi'nin hac seyahatidir. (Çelebi, 2011: 18) Eserde Antakya ve Mudik menzilleri zikredilirken diğer menzillere yer verilmemiştir.

Müellif, Misis menzilinden sonra.(Hacı Ali Bey, [yz.] 386: 140b) üç konaklık mesafe ile Antakya şehrine varıldığını, anlatılamaz fakat ancak görmekle idrak edilebilecek bir güzellikte olan şehrin kuruluşunun çok eski olduğunu, İstanbul şehrinin kuruluşuna benzer bir şekilde tesis edildiğini, yıkık ve harabe yerlerinin yeni yapılan yerlerden daha çok olduğunu, Asi Nehri'nin şehrin tam önünden geçtiğini, suyun tadının ise gayet latif olduğunu, Habib-i Neccâr'ın burada yattığını, ziyaretgahının yüce bir makam olduğunu, Antakya'nın bağ ve bahçelerinin bol, akarsu üzerine tesis edilen ahşap su kaldıraç (dolap)larının çokça olduğunu, şehrin her köşesinin adeta bir mesire alanı olduğunu, hacıların Antakya menzilinden üç konak sonra Mudik Kalesi adlı menzile ya da diğer bir yolla Şecer denilen menzile konduklarını zikreder.

Menâzilu't-Tarik ila Beytullahi'l-Atik adlı eser Antakya ve etraf menzillerin anlatıldığı üçüncü menâzildir. Eser (Ayasofya, [yz.] 1469: 91a-163a) yedi babdan oluşur. Eserin sahibi kendini "Tacir-i Babalı" olarak tanıtmıştır. İsminin Abdulkadir olduğunu zikretmişse de kim olduğuna dair bir bilgi yoktur. Hacca gidiş tarihi olarak 1056/1646 yılı verilir. Müellif, eserinde Adana Kurtkulağı'ndan Payas menziline giden yolu anlattıktan sonra Payas Bakras Belen'den Antakya ve Halep üzeri gidilen bütün yolları ayrıntılı bir şekilde izah eder. Eser, alternatif güzergâhları dile getirmesi açısından oldukça önemlidir.

Müellif, hacıların Misis'ten kalkarak (Ayasofya, [yz.] 1469: 104a) Kara Kurt Kulağı adlı köy olan bir mahalle vardıklarını, bu yolun yedi saat olduğunu, burada bir cami ve Bayram Paşa Hanı denilen ve hacıların her türlü ihtiyacını karşılayacak kadar büyük bir hanın olduğu zikredilir. Ardından Payas'a giden bu yola sarp kayalıklardan dolayı "Akabe" dendiğini, daha sarplığa yetişmeden kestirme düz bir yolun bulunduğunu, hacıların bu yolu seçtikleri takdirde saat kaybı yaşamadan yarım saatte asıl yola çıkabilecekleri bilgisini verir. Bu sarp yolu takip ederken sol tarafta yüksek bir tepede kalan Yılan Kalesi denilen bir kaleden bahseder. Fakat bu kalenin içinde adı gibi yılanlar olmadığını, bunun halk arasında anlatılan bir efsaneden ibaret olduğunu, hatta geçmişte halkın kalenin içinden bol miktarda lale soğanı çıkardıklarını zikreder.

Kurt Kulağı'ndan on saatte Payas'a varıldığını (Ayasofya, [yz.] 1469: 104b), yolunun gayet düz ve kumluk olduğunu, yola paralel gidildiğinde Demir Kapı adlı mahalle varılacağını, buranın taştan yapılmış kemer şeklinde olduğunu, hacıların o kemerin içinden geçtiklerini anlatır. Bu yolun iki tarafının da ormanlık ve derbent olduğunu, burada davul çalarak hacıların dikkatli olması gerektiğini bildirildiğini zikreder. Müellif daha sonra Payas kasabasında Sokullu döneminde yaptırılan ve

Sokullu Külliyesi olarak bilinen külliyeyle ilgili olarak, buranın Koca Mehmet Paşa vakfından yaptırılmış olduğunu, bir cami-i şerif ve bir latif hamamın da burada var olduğunu zikreder. Müellif bu külliyenin tüm dükkan, han ve kahvehanelerinin büyük kemerlerle bezendiğini, görkemli bir kargir yapı olduğunu, içinde azim kargir binalar olduğunu zikreder. Payas kasabasının çoğu limon ve turunç ağaçlarından oluşan çok sayıda bağ ve bahçelerle dolu olduğunu, burada üzüm incir ve karpuzun dahi bulunduğunu, deniz kenarında bir iskele kasabası olarak hacıların burada her ne ararsa bulabilecekleri bir yer olduğunu ifade eder.

Payas'tan kalkan hacıların altı saat sonra Freng gemilerinin yanaştığı İskenderun adlı iskeleye vardıklarını, buranın çok sayıda mahzenleri olan bir kafir köyü olduğunu, İskenderun'a varmadan sarp bir yol ve yol üstünde Payas'tan iki saat ötede Nergis adlı küçük bir kalenin olduğunu (Ayasofya, [yz.] 1469: 105a) zikreder. Hacıların İskenderun'da konup Bakras'a ve buradan da Payas'a gittiği taktirde yolda on saatlik bir mesafe katedeceklerini fakat bu yolun oldukça sarp olduğunu, yürüyüşe göre bir iki saatlik bir kayıp yaşanacağını bildirir. Bakras köyünün soğuk sularını öven müellif, Belen mevkiindeki bu sarp dağa aslında Bakras denildiğini, Belen'de olan cami, hamam ve hanın Sultan Süleyman Han'ın kendi emriyle Tebriz Seferi dönüşünde buradan geçerken yaptırdığını, hayrat olduğunu (Tekin, 2000: 19) hacılara her ne lazımsa burada bulunacağını, buna karşın hacıların konduğu mahallin çok kısıtlı bir alan olduğunu hatırlatır.

Müellif, Bakras'tan Haleb'e iki güzergâh olduğunu, kendisinin ikinci yolu tercih ettiğini zikreder. Birinci güzergâhı "Bakras'tan Haleb-i Şehba'ya ve Haleb-i Şehba'dan Hama nam mahalle varınca vaki olan Menâzili beyanındadır" başlığı ile anlatır. Buna göre ilk menzil Akpınar'dır² ve Bakras'la arası (Ayasofya, [yz.] 1469: 105b) on iki ya da hızlı bir yürüyüşle on saatlik bir mesafedir. Müellif yolun bir miktar sarp olduğunu, köprünün muazzam bir tarzda yaptırıldığını, emsallerine göre yüksek olmadığını, hacıların bu köprünün olduğu bölgeyi bir buçuk saatte geçtiklerini, yolun her iki tarafının sazlık olduğunu ve burada hacıların eşyalarına göz diken hırsızların çok olduğunu bildirir. Bu sebeple hacıların gaflete düşmemeleri ve uyanık olmaları gerektiğini, zaten bunun için uyarı borusu çalındığını hatırlatır. Akpınar adlı menzilin bir sahra olduğu, çeşmesinin akarak oluşturduğu gölde sazlıkların bulunduğu, Antakya yolundan gidildiğinde bu yoldan Haleb-i Şehba'ya daha yakın olunacağı, hacıların sayısının az olduğu durumlarda ise yolun tercih edilmediği bildirilir. Yazar bu yol üzerinde Hammamat denilen bir mahallin olduğunu, buraya Akpınar'dan iki saatte varıldığını, buranın birkaç ılıcadan müteşekkil olduğu için bu adla anıldığını zikreder. Müellif bundan sonraki menzili zikrederken bu menzilin etrafında köyler olan çöllük bir arazide halka şeklinde kurulmasından ve kale olarak görülmesinden ötürü Halge ismini almış olduğunu, buraya kale de denildiğini ve oldukça sarp bir yoldan on saatte gidildiğini, Halge'den Haleb'e sekiz saatlik bir yol olduğunu zikreder. (Ayasofya, [yz.] 1469: 106a)

² Bu menzilin diğer adı Muratpaşa'dır. Bu menzil mezkur menâzilin dışında Lala İsmail 104/3 ve Bağdatlı Vehbi 1024 numaralı risalelerde geçer.

Bakras'tan Haleb'e ikinci güzergâhı "Haleb-i Şehba'ya uğramayıp doğru Şam-ı Şerif'e teveccüh olundukta, mezbur Bakras nam mahalden Şam-ı Cennet-meşama varınca vaki olan menâzil ve merahil beyanında" (Ayasofya, [yz.] 1469: 108b) başlığı ile zikreden müellif, Bakras'tan Kara Antakya denilen mahalle on saatte varıldığını, yol üzerinde Bedr-i Gafir denilen bir kalenin olduğunu, Antakya şehrinin büyük bir dağı çevreleyen yüce hisarlarının olduğunu, yüksek bir tepede vaki olan bir iç kaleye sahip olduğunu zikreder. Bilindiği üzere Antakya surlarının **çinde yer alan** bu iç kale, M.S. 6. **yüzyılda** Bizans imparatoru Nikefhoros Fokas tarafından yaptırılmıştır ve bugün yıkık bir haldedir. (Tekin, 2000: 20)

Müellif, hisarın üç yüz atmış altı kulesi bulunduğunu (Ayasofya, [yz.] 1469: 110a), her kulenin yanında da küçük bir kapı bulunduğunu zikreder. Fakat günümüzde bu kalenin kuzeyinde Haleb (St. Paul), doğusunda Demir, güneyinde Şam, batısında Köprü ve kuzeybatısında Köpek Kapısı olmak üzere beş kapının yeri bilinmektedir³. Müellif Antakya Kalesi'nin çok büyük olduğunu fakat gördüğü kadarı ile mamur olmadığını zikreder. Asi Nehri'nin azim bir nehir olduğunu ve tam bu kalenin yanından aktığını, şehrin camileri hamamları ve hanları olduğunu, çarşı pazarlarının mükemmel olduğunu, hacılara lazım olan her şeyin burada bulunduğunu, Habib-i Neccar Hazretleri'nin burada medfun olduğunu ve türbesinin ziyaret mekanını olduğunu zikreder. Antakya surları M.S. 6. yüzyılda Bizans imparatoru Justianus tarafından yaptırılmıştır. Müellif bu surları yaptıran kişinin İstanbul'u bina eden kafirin kardeşi olduğunu, birçok kafir padişahın burada gömülü olduğunu, halk arasında söylendiğine göre kafir padişahın kaleyi, geceleri değişen ağır havadan dolayı uyuyamamaktan ötürü kendisi için yaptırdığını, bazılarının inanışına göre ise endişe ve korkudan uyuyamadığını, bu durumun hava ile ilgili olmadığını, bazılarında göre ise İstanbul'u kuran kardeşini kışkırdığı için Asi suyu kenarında ona benzer bir şehir inşa ettirdiğini zikreder. (Ayasofya, [yz.] 1469: 110b)

Osmanlı edebiyatında en meşhur hac hatırası şüphesiz Urfalı Yusuf Nâbî'nin (1642-1712) *Tuhfetü'l- Haremeyn* adlı eseridir. (Yusuf Nâbî, [yz.] 8300: 201a) Burada da Antakya ve etraf menzilleri kısaca zikredilir. Bu manzum eser, kendisinin 1079/1679 yılında yaptığı hac yolculuğunu konu alır. Bu eser ikiyüzden fazla nüsha ile yazma kütüphanelerinde Osmanlı coğrafyasında yazılan en yaygın hac hatıratlarından biridir. Eserin önemine binaen Rafiğ adlı bir mütercim tarafından Farsçaya da çevrilmiştir⁴ Şair, Kartal'dan yola çıktığı yolculuğunda Anadolu'yu geçerek Adana-Misis köprüsüne ulaşmış, buradan da Payas, Bakras, Antakya, Mudik menzillerini geçerek Haleb'e geçmiş, ardından vatanı olan Urfa'ya gelerek Şam yönüne doğru hareket etmiştir. Eserinde Antakya ve çevre menzilleri ile ilgili muhtasar açıklamalarda bulunmuş Antakya Kalesi'nin sağlamlığından bahsetmiş ve buranın sakinlerinin halihazırda sadece bir bölgeye yerleşmiş olduklarını zikretmiştir.

Delilü'l-Menâhil ve Mürşidü'l-Merâhil adlı risale (Bosnalı Muhlis, [yz.] 121: 10a) Nâbî'nin eserinden sonra yazılmış bir hac meraklısı yani hacca giden merhaleleri

³ http://mekan360.com/360fx_antakyakalesi.html,19.10.2017

⁴ Kitabhane-yi Meclis-i Cumhuriyet-i İslam-i İran, no 8300, Tahran.

zikreden eserdir. Müellif Bosnalı Muhlis olup burada 1161/1748-1749 yılındaki hac yolculuğu duraklarından bahseder ve burada Adana Misis menziline sonra Belen, Bakras, Antakya, Cisir, Halep menzillerini ismen zikrederek saat hesabı yapar.

Risale Der Beyan-i Menâzil-i Mekke adlı 1177/1763 yılında yapılan hac yolculuğunu anlatan menâzil Muhammed Emin tarafından yazılmıştır. (Muhammed Emin, [yz.] 446: 51b-59a) Risalenin diğer adı *Menâzil-i Hacc-ı Şerif* tir. Müellif, Payas'da bulunan Sokullu Mehmet Paşa'nın vakfından bahsederken bu vakfın üç yüz kişi ile idare edildiğini zikreder. Payas'ta Yeniçeri serdarı, kethuda, naib, subaşı, muhtesib ve gümrük emirleri varken bir müftünün bulunmamasını eleştirir. Payas Kalesi'nde yetmiş nefer askerin ve Kara Mustafa Paşa tarafından yaptırılan bir mescidin bulunduğunu, hacıların nüzul ettiği yerde ise suyun bulunmadığını zikreder. (Muhammed Emin, [yz.] 446: 54a)

Müellif, İskenderun menziline üç Frengi balyoz sarayının mevcut olduğunu, halkının Freng ve Rum olduğunu, buranın pazarlarında hacılar için pirinç hurma ve hellim dışında yeterli miktarda ihtiyaç maddesi bulunmadığını, yine hacılar için bir mescit, kervansaray ya da bir hamamın bulunmadığını, buna karşın her biri kervansaray büyüklüğünde meyhanelerinin olduğunu bildirir.⁵ İskenderun'dan Bakras'a dört saatlik zor bir güzergâh bulunduğunu, buradan geçip Belen'e varıldığını, (Muhammed Emin, [yz.] 446: 54b) Belen'in pekmezi, sucuğu ve meyvelerinin bol olduğunu, pazarda bir batmanın iki vakiye ettiğini, yaz günlerinde hacıların nüzul ettiği yerin oldukça dar bir alan olduğunu, hacıların bu yerde büyük zorluğa düştüklerini hatırlatır. Müellif, yaz günlerine denk gelen yolculuklarda hacıların Asi Nehri kenarına inerek konakladıklarını zikreder.

Antakya menzili ile ilgili olarak da buranın bezistanı ve diğer pazarlarının İbrahimioğlu Hanı'nın vakfından yaptırıldığını ifade ederken, Antakya kumaşlarının meşhur olduğunu, şehirde *nuku* denilen atmış altı dirhem eden bir ağırlık çeşidinin kullanıldığını hacılara bildirir. Antakya'nın ipek dokumacılığının yoğun olarak yapıldığı, bunun yanı sıra Anadolu'da pamuğun yetiştirildiği yerlerden biri olduğu düşünüldüğünde buranın hacıların giderken ihramlık kumaş aldığı pazarlardan biri olduğu söylenebilir.

Müedris ve Kadı olan Derviş el Hac Mehmed Edîp 1193/1779 yılında 25 Receb ile 20 Rabi'ulevvel arasında 265 günlük bir sürede tamamladığı haccını *Nehcetü'l-Menâzil* adlı kısa ve *özlü risalede anlatır*. (Mehmet Edip, [yz.] 408: 43a) Burada Antakya ve etraf menzilleriyle ilgili *önemli noktalara değinilir*.⁶

Müellif, İskenderun köyünün Haleb'in iskelesi olduğunu bildirirken, İskenderun'a girmeden evvel iki saatlik bir mesafede Payas'tan önce Nergis adlı özel muhafızları olan küçük bir kalenin olduğunu (Mehmet Edip, [yz.] 408: 43a), hacıların burada büyük zahmete düştüklerini, hac kabilelerinin yeterli vakte

⁵ Hristiyan nüfus için bkz: Kara A, 2005: 141.

⁶ Eser önemine binaen basılmıştır: Derviş el Hac Mehmed Edip (1817), *Nehcetü'l-Menâzil*, İstanbul: Matba-i Amire.

sahip olduklarında Haleb yolundan Şam'a gittiklerini, bazı kabilelerin ise Bakras güzergâhından Haleb'e dönmeden Antakya mesiri ile Şam'a gittiklerini zikreder. Bu iki yolun Hamâda birleştiğini yazar. Bakras'ta lavaş ekmek pişirildiğini burada yapılan ve basluk denilen kefter sucuğunun meşhur olduğunu, üzüm ve diğer meyvelerin de burada yetiştiğini anlatır.

Müellif, Bakras'tan sonra Garamita Hanı'na gidildiğinden bahseder. Sadrazam Moralı Hasan Paşa'nın 1115/1703 yılında hacılar için yaptırdığı bu kervansarayın bir cami, bir imaret ve bir hamamı da vardır. Müellif bu hanın halk arasında "Balamata Han" ismiyle müsemma büyük bir kervansaray olduğunu, buranın Belen'den dört saat uzaklıkta olduğunu, yakınlarında da yolu sapa ve zorlu bir kalenin mevcut olduğunu bildirir. Şam ikliminden Haleb'e bağlı olan Antakya'nın ve asıl adı Karamita Han olan yerden dört saatlik bir mesafede olduğunu bildirir. Hz. Ömer'in halifeliği döneminde, Hz. Ebu Ubeyde eliyle fetholunduğu bilinen Antakya'nın fetih tarihini hicri 16 olarak veren müellif şehri Lekam adıyla meşhur Antakya yakınlarında vaki büyük bir dağın ihata etmiş olduğunu, Lübnan sıradağlarının uzantısı olarak kabul edilen bu yerin Şam'a yakınlığını zikreder. Bu dağların Mekke'ye bitişik olan Arc adlı bir köye ulaştığının rivayet edildiğini, şehrin yüksek bir tepe üzerinde kurulduğunu, büyük bir hisarla çevrildiğini, bu hisarın üç yüz atmış altı burca sahip olduğunu ve her burcun yanında bir küçük kapı-geçit bulunduğunu bildirir. Bu burçların Yunanlı İskender zamanında Misis ve Hamâdaki hisarlar gibi Antakya seraskeri, yani Batalsa tarafından yaptırılmış olduğunu, bu yerin banisinin İstanbul Hisarı'nı yapanla akraba olduğuna dair söylentiyi, hükemaya göre ise gece bekçisi olmadığı için ve şehrin havasının uyku getirdiği için hisarın etrafında ikinci bir hisar daha yaptırıldığını, bu surların on iki mil olduğu ve çok uzak yerleden görüldüğünü ayrıca harabe halinde olan çok büyük bir iç kalesinin mevcut olduğunu bildirir. Müellif, ardından hacıların burada bir gün ikamet ettiğini, katırcı ve akkamlara bir miktar ücret ödediklerini hatırlatır (Mehmet Edip, [yz.] 408: 45a).

1194/1780 yılında hacca giden *Şeyh'ül Hac İbrahim, Menâzil'ül Hac ve Mesafet'ül Fecc lil Acc ve S-secc min Gayri Lecc* adlı risaleyi kaleme almıştır. (Hac İbrahim, [yz.] 241-2: 51a-62b) Müellif 22 Receb/24 Temmuz Pazartesi günü Üsküdar'dan hareket ederek Anadolu'yu geçmiş Adana'dan Belen'e gelmiş, buradan dokuz saatte Antakya'ya ve on bir saatte de Zambakiyye menziline ulaşmıştır. Buradan yedi saatte Cisir, on bir saatte Mudik menzillerine vararak buradan Şam'a gitmiştir.

Şeyh'ül Hac İbrahim, risalesinde Payas hamamının güzelliğini överek seyrek değer bir yapı olduğunu zikreder. Payas'ta kullanılan 120 dirhem bir vukiyye ettiğini, buranın hırsız ve eşkiyasının çok olduğunu, bu sebeple hac kervanlarının yaz geceleri bu menzile inmediklerini, bunun dışındaki zamanlarda burada çadır kurduklarını yazar. Antakya menzili anlatırken şehrin bağ ve bostanlarının çokluğundan bahseder. Belen'de merhum Sultan Süleyman'ın *büyük* bir kervansaray yaptırmış olduğunu, Sultan Selim'in de burada bir cami ve bir hamam bina ettirmiş olduğunu, deniz kenarından giden yolun hacılar için korkulu olduğunu, buradan *büyük zahmetle geçtiğini*, bu noktada tüccardan bac/vergi alındığını zikreder. Müellif Antakya etrafında yüce dağların bulunduğunu ve hacıların Yenihan'da oturak

eylediklerini, şehirde bir vukiyye incirin bir akçeye satıldığını anlatır (Hac İbrahim, [yz.] 241-2: 53b).

19. yüzyıl şairlerinden **İbrahim Seyyid Hanif** el İstanbuli Efendi'nin (v.1828) yazmış olduğu *Hâsıl-ı Hacc-ı Şerif li-Menâzili'l-Harameyn* adlı risale, şairin 1201/1786 senesi Receb ayında Üsküdar'dan hacca gidişini yetmiş sayfada anlatan bir risaledir. (Seyyid Hanif, [yz.] 220: 25a-29b) Sufi meşrep olan müellif, eserini yazarken her bir menzil için sırayla bir na't ve bir kıssa seçmiş ardından da menzil bilgilerini vererek eserini tamamlamıştır. Müellif, Payas'a vardıklarında çadırlarının kurulmuş olduğunu, tüm hacıların akşamı burada geçirdiğini bildirir. Payas'tan deniz kenarında olan İskenderun'a yedi saatte vardıklarını, *buradan üç saat giderek* merhum Hasan Paşa tarafından hacıların rahat etmesi için yaptırdığı Karamut Hanı'nın yanında menzil ettiklerini anlatır. (Seyyid Hanif, [yz.] 220: 28a) Hacıların bu menzilden yedi saat sonra Antakya Kalesi'ni gördüklerini, burayı yüce bir dağın ihata ettiğini, muhkem bir kale olduğunu, Habib-i Neccar ve Şemun hazretlerinin burada defnedildiğini bildirir. Müellif, mezarı ziyaret sırasında na't-ı şerif yazmış⁷, ardından Antakya menziline on iki saate Zanbakiyye menziline gidildiğini bildirerek bu bölümü bitirmiştir (Seyyid Hanif, [yz.] 220: 29b).

Antakya ve etraf menzillerden bahseden bir diğer eser ise *Menâzil el-Hac Menasik el-Hac* adlı Mustafa Senai'ye ait bir risaledir. Risalede tarih bunmamakla beraber menâziller içerisinde en açık ve en mufassal bilgiyi ihtiva eden risaledir. (Mustafa Senai, [yz.] 2917: 1b-21b) Müellif, Misis ve Kurt Kulağı'ndan sonra Payas menziline ulaşır. (Mustafa Senai, [yz.] 2917: 08a) Kurt Kulağı'nın bir köy olduğunu, *içinde bir* han bir cami-i şerif ve birkaç demir top bulunduğunu, buradan Payas'a altı saatte gidildiğini, Payas'ın deniz kenarında kurulmuş şirin bir kasaba olduğunu, yolunun rahat yaz günleri havadar olduğunu, akarsuyu olduğu için hacıların burada konakladıklarını zikreder. Kasabada İbrahim Han vakfı olan ve görülmeye değer muazzam bir kervansaray dışında bir cami-i şerif ve bir de hamamın olduğunu zikreder. Buradan Belen'e yedi saatte varıldığını, Belen'in sularının gayet lezzetli ve şirin bir kasaba olduğunu, Sultan Süleyman'ın burada muazzam bir kervansaray, hamam ve cami-i şerif yaptırdığını, bura halkının çok ince ekmek pişirdiklerini, yolu sarp olan Belen'in derbent kenarı sayıldığı için hacıların dikkatle geçmesi gereken tehlikeli bir geçit olduğunu, hacıların burada Yeni Han denilen kervansaraya konduklarını bildirir.

Müellif, Yenihan'dan Antakya'ya sıkıntılı bir yolla dokuz saatte gidildiğini, kalesinin gayet yüce, fakat harabe olduğunu zikreder. Müellifin burada verdiği bilgi doğrudur. Zira kendisinin bulunduğu tarihten yirmi yedi yıl *önce yani* 1759 yılında Antakya'da meydana gelen depremde bu surların bir kısmı ve bedestenlerin tamamı yıkılmıştır. (Beyen-Erdik vd, 2003: 52) Antakya surlarının dışında buranın bağ ve

⁷ Makam oldu bu yerler Habib Neccar'ın
Zehi makam-ı Humayun zehi buka-i bülemd
Zaman-ı Hazret-i İsa'da geldi bu yurda
Şefi mücrim ümmet, Enis-i hagg-i sohbet
Var andan iste Efendi Hanif gibi serî

Ki Şemun ile beraber Habib-i Neccar'ın
Turabı pak ve anber Habib-i Neccar'ın
Müjde kulu mubeşşir Habib-i Neccar'ın
Yanında nagd-i sefâdır Habib-i Neccar'ın
Olunca feyz-i Müyesser Habib-i Neccar'ın

bahçelerinin çok olduğu, incirin bir vukiyyesinin bir akçe ettiği, Asi suyunun şehrin önünden aktığı, Hazret-i Habib-I (Mustafa Senai, [yz.] 2917: 21b) Neccar ve Şemun Hazretlerinin burada medfun olduğu, buradan sonra on bir saatte Mudik adlı menzile gidildiği risalede yer alan bilgiler arasındadır.

Menâzil'ül Hac (Bkz: Ek-1) adlı risale mevcut menâziller arasındaki tek Sultani nüshadır. Eserin müellifi hakkında son sayfada Ali Şükrü kaydı dışında bir bilgi bulunmamaktadır. (Ali Şükrü, [yz.] 150: 64b-122a) Müellif, hacıların yaz günlerinde Kurtkulağı adlı küçük bir köy dışında konakladıktan sonra (Ali Şükrü, [yz.] 150: 74a) altı saatte Payas menziline gittiklerini, Payas'ın deniz kenarında kurulmuş, havası çok ağır, meyvesi turunç ve limon olan bağ ve bahçeleriyle ünlü muazzam bir kasaba olduğunu, halkın kullandığı suyun açıkta durduğunu, kasabada merhum İbrahim Han'ın yaptırdığı bir kervansaray, cami ve hamamın bulunduğunu zikreder. Buradan Belen menziline yedi saatte gidildiğini, bu kasabanın akarsuyu olan şirin bir yer olduğunu (Ali Şükrü, [yz.] 150: 75b) su ve havasının gayet hoş olduğunu, merhum Sultan Süleyman'ın muazzam bir kervansaray ve merhum Sultan Selim'in bir cami ile bir hamamının olduğunu fakat buraların korkulu yerler olduğu için hacıların hazer etmeleri gerektiğini vurgular. Ayrıca Belen'le Payas arasında deniz kenarında **İskenderun** denilen bir iskelenin olduğu zikredilir. Benen'den Antakya'ya dokuz saatte gidildiğini, Antakya kalesinin yedi dağla çevrili gayet muazzam bir kale olduğunu, fakat şenliğinin sadece bir tarafa toplandığını, çoğu yerin *ıssız ve harabe olarak kaldığını* zikreder. (Ali Şükrü, [yz.] 150: 76a) Buranın bağ, bahçe ve bostanlarının çok olduğunu, incirin bol miktarda yetiştiğini, Asi Nehri'nin şehrin önünden aktığını, nehir üzerine kurulan büyük bir köprünün olduğunu bildirir. Habib-i Neccar ve Şemun Hazretlerinin kabirlerinin camiinin zemininde yer aldığını, hacıların ziyaretten gaflette olmamalarını hatırlatır.

Menâzil'ül Hac, surre emini Halil Kâmil Sururi'ye ait sekiz varaklık risaledir. Yazarın 1253/1837 yılında yaptığı hac yolculuğundan alınan notları içerir. (BOA, Halil Kamil, Hatt-ı Humayun 48/306-b) Müellif risalede hac menzillerinin isim ve saatlerini yazmıştır. Buna göre müellif Payas'tan Belen'e dokuz buçuk saatte, buradan Antakya'ya dokuz saatte, buradan Zambakiyye'ye on buçuk saatte varıldığını bildirir. Kâmil mahlaslı meçhul kişinin yazdığı bir diğer risale (Kamil, [yz.] 267: 1a-11b) manzum olarak yazılan *Menâsik-i Hacc'dır*. Bu risalede sadece menzil adları ve saatleri bildirir. Buna göre Payas'tan yedi saatte Belen'e, buradan dokuz saatte Antakya'ya ve onbir saatte de Zambakiyye menziline varılmaktadır. Aynı şekilde *Zikr-i Menâzil ez İstanbul be Şam ve Mekke-i Mükerrreme ve Cebel Arafat Şerrefehullahu Taala adlı* (Hüsrev Paşa, [yz.] 639: 194b-205) müellifi meçhul risalede Belen'den on saatte Antakya'ya gidildiği, buradan da on saatte Zambakiyye menziline varıldığı kaydedilmiştir.

Sonuç

Türk İslam geleneğinin önemli bir parçası olan Anadolu hac güzergâhı 16. yüzyıldan Surre'nin denizden gönderilmeye başlandığı 1863 yılına kadar (Atalar, 1999: 159) hacılara hizmet veren özelliği ile göz alıcı bir tarihe sahip kültürel değerlerimizdendir. Hac yolları üzerinde bulunduğu için büyük gelişme gösteren

Antakya menzili, bir ile üç gün arasında kalınan durak/oturaklardan biri olarak müstesna bir yere sahiptir. 18-20. yüzyıl arasında yazılıp Anadolu hac güzergâhını konu alan ve Antakya ile etraf ilçeleriyle ilgili bilgiler veren on dört tane Menâzilname, dönemin tarihine ışık tutan eserler olarak zihinlerdeki Antakya ile ilgili bilgi dağarcığına farklı bir boyut kazandırmıştır.

Menâzilnamelerin ortak yönü, basit coğrafi koordinatlar içermesi, hacıların yeme içme, barınma, konaklama ve korunma gibi çok önemli ihtiyaçları hakkında bilgi vermesidir. Bu eserler konaklama yerleri ve şekilleri yanında ayrıca şehir ve kasabalarda ziyaret edilmesi gereken mukaddes mekanları hacılara hatırlatma yönleri itibarıyla birer rehber niteliğindedir. Menâzilnameler incelendiğinde hemen hepsinde saat hesaplamalarının birbirini teyid ettiği, birkaç tali yol dışında tümünün menzil isimlerinin aynı olduğu, ihtiyaç halinde alternatif güzergâhlar verildiği, köprü geçit derbend gibi tehlikeli yerlerde hacıların uyarıldığı, ziyaret yerlerinin hatırlatıldığı, su kaynaklarının niteliğinin bildirildiği, güzergâhtaki mimari eserlerin fiili durumunun hacılara aktarıldığı görülür. Yazılı kaynaklardan faydalanma olanakları yanında henüz hayatta olan ve Anadolu hac yoluna şahit yaşlılarımızın aktaracağı bilgiler sayesinde bu güzergâhın Türk insanına yeniden hatırlatılması yaşayan tarihin öncelikli konuları arasında yer almalıdır. Antakya ve etraf menzilleri ile ilgili bu çalışmamızın, Anadolu'daki hac menzillerine dair diğer çalışmalara örnek olması, bu alanda başta akademik olmak üzere birçok çalışma ve araştırmalara teşvik edici bir çaba sayılması temennimizdir.

KAYNAKLAR

- ARMAĞAN**, A. Latif (2000), XVIII.Yüzyılda Hac yolu güzergâhı ve Menâziller, *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, S. XX.
- BAŞTÜRK**, Saadetin (2013), Bir Hac Yolcusunun Gözünden İstanbul'dan Hicaz'a Osmanlı Şehirleri, *International Journal of Human Sciences*, S. (10)1, s. 148-161.
- ÇAĞLAR**, Yusuf (2008), *Dersaadetten Harameyne Surre-i Humayun*, Yitik Hazine Yayınları, İstanbul.
- ÇAKAR**, Enver (1998), XVI. Yüzyılda Halep Sancağı (1516-1566), Elazığ, Fırat Ün. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Elazığ.
- EVLİYA Çelebi** (2011), *Hac Kitabı* (Hzl. Asiye Yılmaz), Yeditepe Yayınları, İstanbul.
- ÇETİN**, Cemal (2007), İşlevleri ve Özellikleri bakımından Konya Menzilleri (XVII-XVIII.Yüzyıllar), *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 21, s. 295-344.
- ÇOLAK**, Melek (2003), "Osmanlı İmparatorluğu'nda Hac Yollarının Güvenliği İçin Alınan Önlemler", *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fak. Dergisi*, S. 9, s. 87-94.
- COŞKUN**, Menderes (2002), *Manzum ve Mensur Osmanlı Hac Seyahatnameleri ve Nabi'nin Tuhfetü'l-Harameyn'i*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- DOĞAN**, Esra (2012), "Osmanlı-İran Hac Yolları Sisteminde Fonksiyonları Yönüyle

- Konya-İlgın ve Kirmanşah-Sahne Menzilleri”, *I.Ulusal İlgın Sempozyumu Bildirileri*, s. 282-286.
- ERDİK**, Mustafa vd. (2003), “Antakya’nın Geçmişten Günümüze Sismik Aktivitesi ve Yapılması Gerekenlerin Bir Uluslararası Konferansın Işığında Değerlendirilmesi”, *TMH, Türkiye Mühendislik Haberleri*, S. 423/1, s. 51-53.
- EYYUB** Sabri Paşa (1306), *Mirat el-Harameyn Ceziret’ul Arab*, Konstantiniyye.
- FARUQİ**, Suraiya (1995), *Hacılar ve Sultanlar*, (Çev: Gül Çağalı Güven), TTV yayınları, İstanbul.
- GÜLER**, Mustafa (2016), XVIII. Asırda Hac Yolunun Güvenliği Kapsamında Ürdün’deki Menziller ve Kaleler, *Yeni Türkiye*, C. 22, S. 85, s. 704-711.
- GÜNEŞ YAĞCI**, Zübeyde (2015), “Hac ve Askeri Yol Üzerinde bir Menzil”, *Çukurova Araştırmaları Dergisi*, C. 1, S. 1, s. 58-74.
- GÜRDOĞAN**, Nazif (2004), Üsküdar’ı Kabe Toprağı Kılmak, *Üsküdar Sempozyumu I, Bildiriler*, C. 1, s. 243-246.
- KARA**, Adem (2005), *XIX.Yüzyılın İlk Yarısında Bir Osmanlı Şehri Antakya*, IQ Kültür, Sanat ve Yayıncılık, İstanbul.
- ORHONLU**, Cengiz (1967), *Derbent Teşkilatı*, İstanbul.
- SAK**, İzzet; Çetin, Cemal (2004), “XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda Osmanlı Devleti’nde Menziller ve Fonksiyonları: Akşehir Menzilleri Örneği”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat araştırmaları Dergisi*, S. 16, s. 179-221.
- TEKİN**, Mehmet (2000), *Hatay Tarihi*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı, Ankara.

Yazma Eserler:

- Ali Şükri, *Menâzil’ul Hac*, Süleymaniye Kütüphanesi, Mihrişah, No: 150, vr. 64b-122a.
- Bosna’lı Muhlis, *Delilü’l-Menâhil ve Mürşidü’l-Merâhil*, Süleymaniye Kütüphanesi, Aşır Efendi, No: 121, vr. 10a.
- Derviş el-Hac Mehmed Edîp, *Nehcetü’l-Menâzil*, Süleymaniye Kütüphanesi, Halet Efendi, No: 408, vr. 18b.
- Hacı Ali Bey, *Menâzil’ül Hac ve Tuhfet’ül Huccac*, Süleymaniye Kütüphanesi no. 386, 140b.
- Halil Kâmil Sururi, *Menâzil’ül Hac*, Başbakanlık Osmanlı Arşivleri Hattı Humayun, 48/306-b.
- İbrahim Seyyid Hanîf el İstanbuli Efendi, *Hâsıl-ı Hacc-ı Şerif li-Menâzili’l-Harameyn*, Süleymaniye kütüphanesi, Lala İsmail, No: 220, vr. 25a-29b.
- Kâmil, *Menâsik-i Hacc*, Süleymaniye kütüphanesi, Hüsrev Paşa, No: 267, vr. 1a-11b.

- Müellif Meçhul, *Menâsik-i Mesâlik*, Süleymaniye Kütüphanesi, Lala İsmail, No: 104, vr. 99a-100a.
- Müellif meçhul, *Menâzil'ut Tarik ila Beytullah'il Atik*, Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya, No: 1469, vr. 91a-163a.
- Müellifi meçhul, *Zikr-i Menâzil ez İstanbul be Şam ve Mekke-i Mükerreme ve Cebel Arafat Şerrefehullahu Taala*, Süleymaniye kütüphanesi, Hüsrev Paşa, No: 639, vr. 194 b-205.
- Muhammed Emin, *Risale Der Beyan-i Menâzil-i Mekke*, Süleymaniye Kütüphanesi, Topkapı, No: 446, vr. 51b-59.
- Mustafa Senai, *Menâzil el-Hac Menasik el-Hac*, Süleymaniye kütüphanesi Esad Efendi, No: 2917, vr. 1b-21b.
- Şeyh'ul Hac İbrahim, *Menâzil'ül Hac ve Mesafet'ül Fecc lil Acc ve s-Secc min Gayri Lecc* Süleymaniye Kütüphanesi, Aşır Efendi, No: 241-2, vr. 51a-62b.
- Yusuf Nâbî, *Tuhfetü'l- Harameyn* (1642-1712), Kitabhane-yi Meclis-i Cumhuriyet-i İslam-i İran, No: 8300.
- Ek:** *Hac menâzillerinden bir örnek, Menâzilu'l-Hac, Süleymaniye Kütüphanesi, Mihri-şah 150, vr. 75a-b.*